

SAVEZ NOVČARSKIH INSTITUCIJA HRVATSKE U ZAGREBU (1916-1946)

Mira Kolar-Dimitrijević

1.

Štedionice i trgovine u Hrvatskoj jedine su gospodarske ustanove koje se nisu nalazile pod kontrolom ugarskog Ministarstva trgovine, odnosno zajedničkog ugarsko-hrvatskog Ministarstva financija. Osnovane po Trgovačkom zakonu iz 1875. ove su ustanove imale mogućnost da se razvijaju potpuno slobodno, podložne samo kontroli svojih nadzornih odbora, odnosno dioničara.

Međutim za vrijeme Prvog svjetskog rata Ugarska teži da dobije pod svoju kontrolu novčarstvo (banke i štedionice) na čitavom prostoru krune Sv. Stjepana, smatrajući te ustanove jednako važnima kao i željeznice, koje su bile potpuno podređene ministru prometa. Po planiranom nacrtu trebalo je sve novčane institucije na čitavom prostoru Ugarske i Hrvatske staviti pod posvemašnju kontrolu jedne institucije koja bi se zvala Središte za novčane zavode u Budimpešti. Ova bi institucija imala pravo donositi odluke o osnivanju banaka i štedionica, pratiti njihov rad i predlagati likvidaciju. Utoliko veće bilo je iznenađenje kada je hrvatska delegacija u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru zatražila pravo osnivanja svoje podružnice, pozivajući se na Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Poslije duge i uporne borbe ona je u tome i uspjela, premda je to zapravo bilo raspadanje ugarsko-hrvatskog zajedništva, odnosno ozbiljno nagrizanje Hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. godine. Hrvatsko bankovno gospodarstvo odbilo je ovom akcijom prihvaćanje podređenosti nekoj ugarskoj instituciji za novčane zavode, i šteta je što vodeći krugovi Monarhije nisu shvatili da je krajnje vrijeme i za preuređenje Austro-Ugarske Monarhije u konfederaciju.¹

Dakako da ono što su tražili hrvatski bankarci nije bilo identično onomu što su mađarski financijski krugovi dali, a budući da se spriječila i realizacija, to jesu bankarci Hrvatske kao gospodarski najmoćniji društveni sloj, postali također protivnici održanja Austro-Ugarske Monarhije, osjećajući stalnu ugroženost od nadmoćnijih financijskih

¹ Ovaj je rad rađen većim dijelom na Šurminovu izvještaju o osnivanju Središta za novčane zavode od 22. kolovoza 1916. (Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Ostavština Šurmin, kut. 6-II-1-15), te se to posebno ne navodi tijekom rada. Posebno se navode samo reakcije u štampi i druga arhivska građa. Dr. Gjuro Šurmin (Sišćani kraj Čazme, 1867 - Zagreb, 1937) bio je povjesničar umjetnosti, izabran je 1906. za zastupnika u prvom izbornom kotaru grada Zagreba na listi Hrvatske napredne stranke, ali se već 1913. deklarirao kao pristaša Hrvatsko-srpske koalicije, te je u vladi Države SHS bio povjerenik za trgovinu i industriju. Kasnije je član Hrvatske zajednice, te je 1920. imenovan ministrom za socijalnu politiku, a 1924. i ministrom za trgovinu i industriju. . .

krugova Ugarske, pa tu na jedan način dobivamo i odgovor za njihovo ponašanje krajem 1918. godine prilikom raspada Monarhije, kada su svi podržali stvaranje jugoslavenske države, misleći da će u novoj državi zbog jačine svog kapitala preuzeti financijsko vođenje zemlje.

Osnivanje zastupstva središta za novčane zavode u Zagrebu 1916. bilo je ozbiljan znak o potrebi izmjene Hrvatsko-ugarske nagodbe, koji se više nije mogao ni smio previdjeti, ali upornost kojom su Mađari odbijali prijedloge hrvatske delegacije upućuje na to da su Mađari smatrali da trebaju ići dalje u jačanju mađarskog utjecaja u Hrvatskoj, te su svom silom nastojali spriječiti organiziranje hrvatskih banaka i štedionica, koje su predstavljale najvažniju pokretačku silu za razvoj hrvatskoga gospodarstva do 1918. godine.

2.

Najava osnivanja Centrale novčanih zavoda za ugarski dio Monarhije. Ugarski ministar financija Janos Teleszky² poslao je 25. ožujka 1915. zagrebačkoj Trgovačko-obrtničkoj komori osnovu Zakona o novčanoj centrali u Pešti na mišljenje. Po ovoj osnovi vlada bi dala novoosnovanoj centrali svotu od 125.000.000 kruna za intervenciju u bankarstvu u uvjetima krize uz uvjet da se barem tri godine ne može osnovati niti jedan novi novčarski zavod, ali snažni zavodi s kapitalom iznad 10.000.000 kruna bili bi izuzeti od kontrole i revizije. U ovoj osnovi ne postoje nikakve odredbe o osnivanju neke podcentrale za Hrvatsku i Slavoniju. Da je prihvaćen onako kako je predložen, sve banke i štedionice u Hrvatskoj i Slavoniji potpale bi pod kontrolu centrale u Budimpešti, i ona bi samostalno i bez Hrvata kontrolirala njihov rad i odlučivala o njihovoj likvidaciji i poslovanju.

Vjekoslav Heinzel³, koji je tada bio predsjednik zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore shvatio je veliku opasnost od bezrezervnog prihvaćanja ove osnove, te je 2. travnja 1915. sazvao u komori konferenciju na kojoj su bili prisutni Milivoj Crnadak od Praštedionice⁴, dr. Stanko Šverljuga od Hrvatske eskomptne banke⁵, tajnik zagrebačke Komore Peroslav Paskijević Čikara⁶, tajnik osječke Komore dr. Franjo Dietz⁷, pravni savjetnik Praštedionice dr. Juraj Vrbanić⁸, profesor hrvatskog i hrvatsko-ugarskog dr-

² János Teleszky (Nagyvárad, 15. IX. 1868. - Budimpešta, 13. VI. 1939) bio je ministar financija od 1912. do 1917. (Magyar életrajzi Lexikon, II, Budapest 1969).

³ Vjekoslav Heinzel (Zagreb, 1871. - Zagreb, 1934) bio je po struci arhitekt, ali je kao predsjednik Trgovačke komore u Zagrebu do 1912, odnosno gradonačelnik Zagreba 1920. do 1928. bio član uprave Gradske štedionice a time i član Saveza.

⁴ Dr. Milivoj Crnadak (Zagreb, 1860. - Zagreb, 1947) završio je trgovačku akademiju u Budimpešti. Od 1897. ravnatelj Prve hrvatske štedionice. Privredni pisac.

⁵ Dr. Stanko Šverljuga (Zagreb, 1880-). Bio je potpredsjednik i generalni direktor Hrvatske eskomptne banke te predsjednik Zagrebačke burze za robu i vrednote u međuratnom razdoblju. Pisac mnogih radova iz novčarstva.

⁶ Peroslav Paskijević Čikara (Šibenik, 1869. - Zagreb), tajnik zagrebačke Komore od 1919. do 1924. Pisac brojnih ekonomskih radova.

⁷ Dr. Juraj Vrbanić (Zagreb, 1859. - Zagreb, 1929). Od 1897. radio u Prvoj hrvatskoj štedionici kao pravni savjetnik, ali od 1899. predaje gospodarstvo i financijsku znanost na Šumarskoj akademiji, odnosno drugim gospodarskim školama Zagreba.

⁸ Dr. Franjo Dietz (umro 1925). Od 1890. radio u osječkoj Trgovačko-obrtničkoj komori, a 1912. postao njezin tajnik.

žavnog prava Ladislav Polić⁹, profesor upravnog prava dr. Vinko Krišković¹⁰, bivši šef pravosuđa dr. Aleksandar Badaj¹¹ i ravnatelj Ožbold¹². Oni su zaključili da je osnova apsolutno neprihvatljiva za bankarstvo Hrvatske i da se mora osnovati samostalan hrvatski institut, te pozvali hrvatske zastupnike na zajedničkom saboru da se u osnovu uvrsti odredba o osnivanju samostalne centrale za bankarstvo u Hrvatskoj, koja će također biti dotirana i u kojoj će poslovni jezik biti službeni jezik Hrvatske i Slavonije.

Ban dr. Ivan Škrlec¹³ i podban Aurelije Fodroczy¹⁴ pozvali su na savjetovanje 4. travnja Crnatka, Švrljugu, osječkog bankarca Oskara Weismayera, Ožbolta i tajnike zagrebačke i osječke Komore Paskijevića i Dietza. Ban je saslušao mišljenje pozvanih, te izjavio sumnju da će ministar financija ikada pristati na osnivanje autonomnog zavoda u Hrvatskoj, pa se konferencija razišla bez potrebnog zaključka, priklanjajući se Weismayerovu mišljenju da bi trebalo osnovati zajednički institut a za Hrvatsku bi trebalo izboriti neke odredbe s obzirom na njezine posebnosti.

Ova rasprava svratila je pažnju hrvatskih delegata na zajedničkom saboru na važnost ovog predmeta. Dr. Aleksandar Badaj je više puta išao na razgovore k banu, napisavši o toj temi i članak u Hrvatskom pokretu i naglašavajući važnost ovog pitanja o kojem se u Pešti moralo raspravljati već 8. travnja.¹⁵

U Budimpešti je na traženje bana Škrleca ministar Teleszky primio hrvatsku delegaciju u kojoj je sudjelovao i Weismayer i ministar je vrlo oštro otklonio osnivanje samostalne hrvatske institucije. Iz Badajeva priopćenja čini se da je delegacija nastupila dosta mlako.¹⁶ To je naišlo na oštru kritiku u javnosti, te je zatraženo da delegati budu odlučniji i uporniji. Koalicija šalje u Peštu grofa Miroslava Kulmera,¹⁷ predsjednika Praštedionice, Badaja i Kriškovića, pa oni razgovaraju i s predsjednikom vlade Istvanom Tiszom, tužeći se na nepopustljivost ministra financija Teleszkyja, te je tada prvi put

⁹ Dr. Ladislav Polić (Karlovac, 1874. - Zagreb, 1927). Od 1900. do 1908. bio perovođa u Zemaljskoj vladi, pa predavač općeg i hrvatsko-ugarskog državnog prava i međunarodnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

¹⁰ Dr. Vinko Krišković (Senj, 1861. - Zürich, 1952). Profesor upravnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a od 1917. podban. Pisac mnoštva članaka.

¹¹ Dr. Aleksandar Badaj (Cernik, 1858. - Zagreb, 1937). Izabran za zastupnika 1906. u Zemunu gdje je bio odvjetnik na listi Hrvatsko-srpske koalicije. 1906-1908. odjelni predstojnik za pravosuđe. Na čelu pravosuđa Hrvatske i od 1917. do 1919.

¹² Dr. Ožbold, ravnatelj banke.

¹³ Dr. Ivan Škrlec (Oroszlo, 1874. - Budimpešta, 1951). Studirao u Pečuhu i Budimpešti, pa radio u hrvatskom ministarstvu u Budimpešti, te u predsjedništvu ugarske vlade i 1913. postao komesar, a onda i ban u Zagrebu.

¹⁴ Dr. Aurelije Fodroczy, (1855 -), predsjednik odjela za unutrašnje poslove. Veleposjednik u Bogačevu.

¹⁵ Hrvatski pokret, 80-81, 6. i 7. IV. 1915.

¹⁶ Isto, 84, 10. IV. 1915.

¹⁷ Grof Miroslav Kulmer (Šestine, 1860. - Zagreb, 1943), veleposjednik. Od 1897. predsjednik Prve hrvatske štedionice, a od 1884. predsjednik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu. Od 1906. pristaša Hrvatsko-srpske koalicije, te je i u međuratnom razdoblju bio na glasu kao režimski čovjek, iako su ga propast Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu 1925. kojemu je bio dugogodišnji predsjednik, kao i slom Prve hrvatske štedionice u Zagrebu 1931. gdje je imao istu funkciju, jako pogodili.

formulirana mogućnost osnivanja posebne institucije za Hrvatsku kao mogućeg i realnog zahtjeva, a hrvatski ban je pozvan da se zauzme za ovo jedino pravedno rješenje.¹⁸

Time su dakako gospodarstvenici uzmaknuli pred političarima. Peroslav Paskijević se žali 14. travnja pismom Šurminu da u Odboru koji pregovara u Budimpešti nema niti jednog člana Trgovačko-obrtničke komore, niti predstavnika Hrvatske poljodjelske banke, premda je to najopsežnija gospodarska i kreditna organizacija u zemlji, koja okuplja seljačke zadruge. Paskijević podržava mišljenje o osnivanju neke naše podružnice novčane centrale, ali traži da to bude bez ingerencije vlade. "Uplitje države u trgovački život, napose pak bankarski posao ne smatram podesnim, a kod nas mora se to upravo perkonescirati. Državni aparat je imobilan, pretrom za živahni i elastični bankarski posao. Kontrola države je birokratska i kao takova vrlo tegobna i iluzorna, a može se vrlo lako izroditi u šikanu. Vlada, koja daje u centralni novčani zavod 125,000.000 kruna, imati će preveliku ingerenciju nesamo na taj zavod, nego preko njega i na ostale novčane institucije." I dalje "Obzirom na naš posebni položaj i nagodbu po kojoj je u trgovini samo zakonodavstvo zajedničko, a ne i ekolutiva, potrebno je, da se osnuje u *Hrvatskoj samostalan centralni novčani zavod sa sjedištem u Zagrebu (...)* Nipošto se ne bi smjelo pristati na kakvu podružnicu, s kojom bi Mađari opet disponirali po svojoj volji."¹⁹

Paskijevićev strah da će hrvatsko novčarstvo loše proći ako njime budu upravljali Mađari proširio se i na ostale gospodarstvenike u Hrvatskoj, koji su svoj kapital crpli iz veza s bankarstvom, osobito štedionicama.

Na Saboru u Pešti podijeljen je tek 20. travnja 1915. pismeni nacrt Zakona, te se o njemu do tada znalo u Hrvatskoj samo iz Teleszkyjeva dopisa.²⁰ Predstavnicima Odbora koji je imenovan od vlade (Badaj, Kulmer, Krišković, Ivan Lorković²¹ i Weismayer) otišli su odmah do Teleszkyja inzistirajući da se za Hrvatsku osnuje posebno zastupstvo koje bi imalo savjetodavni djelokrug uz neka autonomna prava. Tražilo se i da se točno normira sastav upravnog odbora, kako ne bi došlo do nadvladavanja brojnijih Mađara nad Hrvatima, tj. kako se ne bi nastavilo "promicanje interesa magjarskoga narodnoga gospodarstva" kako je bilo navedeno u dodatku § 1. nacrta Zakona.²² Nakon ovog sastanka svi članovi odbora isticali su tvrdoću Teleszkoga i posvemašnju nesklonost da razmotri hrvatske zahtjeve te izrazili vrlo malo nade u uspjeh.

3.

Zahtjevi hrvatskog kluba u Budimpešti. Negativni Teleszkyjev stav prema hrvatskim zahtjevima kao da je ujedinio sve hrvatske snage. U Klubu hrvatskih zastupnika u Pešti sve se više ustaljuje mišljenje da treba podržati prijedlog Odbora. To je postalo

¹⁸ Hrvatski pokret, 93, 21. IV. 1915.

¹⁹ HDA, Šurmin, kut. 6, II-1-1.

²⁰ Objavljen je 15. IV. 1919. pod nazivom "Torvenyjavaslat az allamkinchstarnak a Penzintezeti Kozspont alapitasabon volo reszvetelerol" (HDA, Šurmin, kut. 6, II-1. 3.

²¹ Ivan Lorković (Zagreb, 1876. - Zagreb, 1926). Od 1906. u Saboru kao član Hrvatsko-samostalne stranke. Jedan od osnivača Hrv. zajednice 1919.

²² Hrvatski pokret, 94, 22. IV. 1915.

temeljno načelo dalje akcije, pa su s ministrom razgovarali više puta Badaj, Krišković pa i Dušan Popović.²³ Srbi su također bili za osnivanje podružnice u Hrvatskoj, jer su ovdje imali od 1895. Srpsku banku uz čiju su se pomoć razvile mnoge srpske lokalne banke i seljačke zadruge, koje ni tijekom rata nisu prestale djelovati, iako su smanjile opseg poslovanja. Nezadovoljnici na čelu sa Šurminom diskutirali su u klubu, pa je odbačen čitav Teleszkyjev nacrt zakona, a ono što su dosadanjim pregovorima Hrvati dobili označeno je kao nedovoljno.

Ne želeći zaoštavanje odnosa s ministrom financija ban je 8. svibnja 1915. okupio samo osam delegata, te je većinom glasova, a uz podršku Kriškovića i Badaja, zaključeno da se može zadovoljiti time da u upravni odbor uđe nekoliko članova imenovanih od Hrvatske. Pored toga predlagalo se vrlo stidljivo da se članak 6. alineja 3 o zabrani osnivanja novih novčanih zavoda ne proteže ni na Hrvatsku poljoprivrednu banku²⁴, ni na Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu²⁵ ni na Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku²⁶, jer su te ustanove centrale za brojne seljačke i gospodarske zadruge u Hrvatskoj.

Odluke ove krnje delegacije priopćene su na novoj konferenciji delegata 13. svibnja. Tom je prilikom Kriškovićevo izlaganje napadnuto od delegata koji nisu bili prisutni konferenciji 8. svibnja. Razlučeni Šurmin se najodržljivije očitovao protiv valjanosti zaključaka prethodne krnje konferencije, te je uz podršku Većeslava Wildera²⁷, dr. Antuna Mihalovića²⁸ i dr. Rošića²⁹ zatražio da se točno utvrdi kako će biti sastavljen upravni odbor Centrale, tko će imenovati članove Odbora, te koji će jezik biti raspravni u odboru. Time su svi zaključci krnje delegacije od 8. svibnja poništeni i rasprava vraćena na početak. Sastanak ove delegacije nastavljen je i poslijepodne. Šurmin se jasno izjasnio da će prema zamišljenom planu Teleszkog hrvatski novac morati ići u mađarske banke, a "hrvatski bi zavodi bili u svojem gospodarstvu potpuno prepušteni na milost i nemilost Magjara, po čemu bi i naš gospodarski razvoj mogao doći do potpuna zastoja, a vrata bi se magjarizaciji otvarala daleko više nego li i samom željezničkom pragmatikom".³⁰ Rasprava se izrodila u pravi sukob, jer je dr. Dušan Peleš³¹ podržao prijedlog Vinka Kriškovića, a kada je Krišković zatražio glasovanje, Šurmin je izjavio da bez obzira na rezultat glasovanja neće podnijeti ostavku niti u

²³ Dr. Dušan Popović. Biran 1906. u Moroviću u Srijemskoj županiji za poslanika na listi Hrvatsko-srpske koalicije. Kasnije odvjetnik u Zagrebu.

²⁴ Hrvatsku poljoprivrednu banku osnovali su 1902. u Zagrebu crkveni krugovi. Bila je centrala za hrvatske seljačke zadruge.

²⁵ Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu osnovao je 1841. biskup Haulik.

²⁶ Osječko Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo osnovano je osamdesetih godina s tendencijom potpuno nezavisnog rada od zagrebačkog društva.

²⁷ Većeslav Wilder (Pitomyšl, 1878. - London, 1961). Od 1913. poslanik na listi Hrv.-srpske koalicije.

²⁸ Dr. Antun Mihalović, vlastelin (Feričanci, 1868. - Zagreb, 1949). Biran 1908. kao izvanstranački kandidat za zastupnika, ali već 1913. se otvoreno deklarirao kao pristaša Hrvatsko-srpske koalicije. Bio je veliki župan Virovitičke županije, a 2. lipnja 1917. imenovan za bana, te tu funkciju obavlja do siječnja 1919.

²⁹ Dr. Rošić, zastupnik iz Hrvatskog primorja.

³⁰ Citat prema Šurminu.

³¹ Dr. Dušan Peleš (Šibine kod Gline, 1867-1942). Od 1906. biran za zastupnika na listi Hrv.-srp. koalicije u Vojniću, te 1923. kao radikal postavljen za ministra socijalne politike.

Klubu niti će predati mandat, već da će to učiniti nakon što izloži svoje stavove, koje drži za najbolje u interesu Hrvatske, na saborskoj sjednici. Šurmina su odmah podržali Lorković i Wilder, a njih Gavro Manojlović.³² Dr. Pinterović³³ i Mihalović tražili su nove pregovore s ministrom financija. Zanimljivo je da grof Kulmer nije podržao niti jednu stranu odlučivši se na apstinenciju od sudjelovanja u ovim pregovorima, smatrajući očito da Praštedionica zbog golemosti svog kapitala ne može uopće biti tangirana Zakonom o središtu novčanih zavoda, premda se i tu prevario kako to pokazuje vrijeme velike svjetske krize (1932. godine), kada je Praštedionica došla pod upravu Saveza novčarskih ustanova Jugoslavije, te joj je gotovo zaprijetila likvidacija. U prepucavanju koje je uslijedilo većina je tražila da Šurmin svakako uđe u delegaciju za nove pregovore i ako se ne bi uspjelo, da se tada čitavo ovo pitanje podigne na političku razinu te da se ide pred Tiszu.³⁴

4.

Pritisak na Teleszkyja u proljetnom zasjedanju i odgađanje rasprave. U indemnitetnoj raspravi u peštanskom saboru 3. svibnja neki su delegati istaknuli više teškoća gospodarske i državnopravne naravi u odnosima između Ugarske i Hrvatske.³⁵ Posebna je zabrinutost izražena zbog Zakona o centrali novčanih zavoda, ali su delegati ipak izrazili povjerenje zajedničkoj vladi na čelu s Tiszom zadržavši kritiku za normalnija vremena.³⁶ Nakon toga su delegati, koristeći se ovim izglasavanjem indemniteta iznenađenom Tiszi, razgovarali 12. svibnja 1915. i s njim i s Teleszkyjem. Rasprava je održana u Teleszkyjevoj sobi u zajedničkom Parlamentu, ali je sastanak otvorio Tisza naglasivši da mu je milo, što može i ovdje na gospodarskom polju poraditi radi zajedničkog napretka. Smatra da pitanje Centrale nije "za sad" političko pitanje i da stoga može doći

³² Dr. Gavro Manojlović (Zadar, 1856. - Zagreb, 1939). Od 1897. profesor povijesti starog vijeka na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Pristaša Hrv.-srp. koalicije.

³³ Dr. Ante Pinterović (Osijek, 1865. - Osijek, 1940). Odvjetnik u Osijeku, biran od 1908. za zastupnika u Gornjem gradu u Osijeku, te 1908, 1910, 1913. kao predstavnik osječke grupe. Bio podnačelnik i načelnik Osijeka.

³⁴ Dr. Istvan Tisza (Budimpešta, 1861. - Budimpešta, 31. X. 1918). Ministar predsjednik 1903-1905. i 1913-1917. Ubijen od nepoznate ruke.

³⁵ Hrvatski pokret, 106, 6. V. 1915.

³⁶ Deklaracija doslovce glasi: "Ministar predsjednik grof Tisza zauzeo je mjesto pročelnika zajedničke vlade u času, kad su odnosi između Ugarske i Hrvatske bili teško smučeni, a ustav proti slovu i duhu naših zajedničkih i autonomnih jamstva obustavljen bio. Ministar predsjednik saslušao je odmah u tom pogledu pravedne žalbe predstavnika našeg naroda, te je tako došlo do uspostave ustavnog stanja u našoj domovini. Ujedno je gospodin ministar predsjednik navijestio djelo izmirenja ugarskog i hrvatskog naroda na temelju uzajamnog poštivanja i zaštite hrvatskih pravednih interesa, te time omogućio daljnju saradnju sa zakonitim predstavnicima kraljevina Hrvatske i Slavonije. U tom duhu ovih je dana ministar predsjednik grof Tisza, uvažujući junaštvo i požrtvornost našega naroda u borbi za kralja i domovinu, odao toplim i dostojnim načinom čast hrvatskom narodu. Uzvraćajući vanredno tople patriotske osjećaje g. ministra predsjednika isto tako toplim riječima s veseljem pozdravljamo i ovom zgodom iskazanu dobru volju, koja je već i prije zasvjedočena bila, te se nadamo da će ovakvi osjećaji u budućnosti omogućiti razvitak dobrih prijateljskih i iskrenih odnosa između obadva naroda. Moramo ipak spomenuti, da su sadašnje teške prilike uzrokovale našoj domovini novih tegoba, koje traže izcijeljenja. O tome ćemo povesti riječ kada se povrate normalna vremena. Sada izjavljujemo, da će izaslanici zastupnici hrvatskog sabora izglasovati ministru predsjedniku i njegovoj vladi indemnitet." (Hrvatski pokret, 106, 6. V. 1915.)

do sporazuma. Delegaciju, koju su činili Badaj, Ljubo Babić Gjalski, Šurmin, Peleš, Manojlović, Mihalović i Marko Pejačević³⁷ predvodio je Badaj, i on je iznio da Hrvati traže samostalni zavod kao svoju centralu, odnosno da se Hrvatskoj ostavi barem provedba likvidacija i revizija, te da nisu zadovoljni do sada postignutim utanačenjem da se za Hrvatsku ima urediti neko zastupstvo s prenesenim djelokrugom, odnosno nekim savjetodavnim poslovima. Tisza je bio odlučan. Izjavio je da se srpske zadruge moraju likvidirati i da tu drži svako raspravljanje suvišnim, ali o svemu ostalom da se može razgovarati. Šurmin je raspravu skrenuo na novčanu centralu, pokazavši Tiszi Obzor od 2. svibnja 1915. gdje je objavljen Teleszkyjev nacrt, te izjavio da prema ovom zakonu ministar financija može sada i s onim dijelom hrvatskoga gospodarstva, koje je dosad još bilo jedina naša samostalna gospodarska grana raditi što hoće. Navodi da je Hrvatska izdržavala poradi solidarnosti svojih zavoda i najteže krize i da Hrvatskoj ne treba nikakva tutorstva, ali da je pitanje mjesta Hrvatske u Centrali sporno. On se ne slaže da se hrvatski novac ulaže u mađarske banke, jer će od toga trpjeti hrvatsko gospodarstvo. "Mađjari će odlučivati, komu i kako će se novci davati i gdje će se gospodarstvo moći razvijati. Iskustvo je sadašnje nas dovelo do toga, da i uz najbolje ministre može dolaziti do sporova, jer zakone provode drugi, a ministar ne može na sve da dodje."³⁸ Pritisnut od Šurmina, Babića Gjalskog, Muačevića³⁹ i Mihalovića, ali i od Tisze, ministar Teleszky je izjavio da nacrt Zakona nije on radio i da on i nije konačan, da se može mijenjati, te da je što se tiče Hrvatske voljan ići do krajnjih granica mogućnosti i uzeti u obzir potrebe Hrvatske, odbijajući da se kod stvaranja zakona radilo šovinistički. Sastanak je završio bez konačnog dogovora s time da je grof Tisza preko Babića Gjalskog poručio Šurminu da je najbolje da Hrvati napišu što traže i da to kao zaključak kluba donesu ministrima.

Rasprave su se prenijele u zajednički parlament. Šurmin i Mihalović upozoravaju na tegobe u gospodarstvu Hrvatske koje će izazvati ovakva osnova. Obećanje ministra trgovine i ministra financija da će se korektno odnositi prema hrvatskim štedionicama i bankama otklonio je Šurmin izjavom da Hrvatska ima dosta iskustva iz nepridržavanja zakona, te da su izjave samo "efemerna i akademička pojava", a praksa je nešto posve drugo. Nakon ove burne sjednice 14. svibnja Tisza je skinuo raspravu o Zakonu o centrali novčanih zavoda s dnevnice reda proljetnog zasjedanja, na veliko zadovoljstvo Hrvata. Pokušaj mađarskog zastupnika Hantoša da dopisivanjem s Badajem nagovori Hrvate na stvaranje zajedničke Centrale bez ikakvih uvjeta pokazao se jalov.

5.

Pregovaranja u jesen. Tijekom ljetnih praznika malo se govorilo o Centrali, ali se sve više govorilo o potrebi osnivanja Saveza hrvatskih novčarskih zavoda u Zagrebu, pa je dr. Juraj Vrbanić izradio prijedlog kako bi trebao izgledati taj Savez u Hrvatskoj. Prijedlog koji je kružio među hrvatskim bankarcima izradili su dr. Juraj Vrbanić, pravni savjetnik Prve hrvatske štedionice i tu se radilo o posve samostalnoj Centrali za Hrvatsku

³⁷ Marko Pejačević. Zastupnik na zajedničkom saboru po položaju. Vlasnik dvorca u Našicama.

³⁸ Hrvatski pokret, 113, 15. V 1915 - Izvještaj Šurmina; 114, 16. V 1915. - izvještaj I. Lorkovića.

³⁹ Vojin Muačević, pročelnik trgovačkog odjela osječke Trgovačko-obrtničke komore.

i Slavoniju. (Prilog 1) Svoj prijedlog izradili su i Weismayer i Fodroczy, ali njihov prijedlog ne traži posebnu ustanovu za Hrvatsku.

Budući da se činilo da je vlada posve odustala od Zakona, urgiranjem kod hrvatske vlade uspjeli su delegati Krišković, Lorković i Šurmin ishoditi polovicom studenoga od ministra financija prestiliziran nacrt, koji je trebao doći na raspravu u zajedničkom parlamentu u prosincu 1915. Ovaj je nacrt već imao ugrađene određene odredbe s obzirom na Hrvatsku. Tiskan je kao rukopis i podijeljen svim delegatima.

Međutim ni promađarska struja u Hrvatskoj nije mirovala. Ban Škrlec i podban Fodroczy zatražili su 28. studenog 1915. od ministra financija da se odluči da Središte novčanih zavoda nema nikakvu ingerenciju nad Hrvatskom poljodjelskom bankom, te Hrvatsko-slavonskim gospodarskim društvom u Zagrebu i isto takvim društvom u Osijeku, jer su to centrale seljačkih zadruga, osnovane po sistemu Raiffeisen ili Schul-tze-Delitsch, pristavši time na minimalne ustupke. Misleći da će ova umjerena struja u Hrvatskoj prevladati, Teleszky je već 15. prosinca 1915. odgovorio Fodroczyju prihvaćajući ovo izdvajanje i smatrajući da je time spor riješen, jer su dva prvaka Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju dala taj prijedlog.⁴⁰

Međutim radikalna struja u Hrvatskom klubu išla je svojim putem. Pošto dr. Antun Mihalović, koji je bio pozvan od delegacije da izradi protuprijedlog do 1. prosinca nije to učinio, išlo se i u pregovore 2. prosinca 1915. s dosta različitim mišljenjima, pa je zaključak ovog vrlo žestokog sastanka bio da dr. Lorković, Antun Mihalović i dr. Šurmin izrade novi hrvatski prijedlog koji će isti dan predati ministru financija. Ovaj je prijedlog izrađen na njemačkom jeziku i odnosi se na § 4, 9, 42, 43 i 53. i s njim se potpuno mijenja nacrt koji je Teleszky uputio hrvatskim delegatima u studenom 1915. Traži se osnivanje samostalnog odjeljka Centrale za Hrvatsku pod nazivom "Centrale der Geldinstitute. Abteilung der Königreiche Kroatien und Slavonien", odnosno mađarski "Penzintezeti kozspont Horvat Szlavonorszag esztalija". U prijedlogu se traži sjedište tog odjeljka u Zagrebu, vlastiti upravni odbor koji imenuju hrvatske banke i na čijem čelu stoji ravnatelj. Ovaj bi ravnatelj bio imenovan na prijedlog upravnog odbora od Financijske direkcije uz potvrdu ministra financija. Članovi upravnog odbora bili bi i oni članovi Financijske direkcije koji na području Hrvatske nisu članovi upravnog odbora niti službenici nekog novčanog instituta, zatim članovi koje je poslao ban, te tri člana od Centrale novčanih zavoda. Revizija novčanih zavoda ostavljena je centrali u Budimpešti. Kako vidimo ovaj prijedlog još pati od teksta Hrvatsko-ugarske nagodbe s potvrdom ravnatelja od ministra financija. Međutim osjeća se i sve jača potreba za hrvatskom samostalnošću, pa se traži da članovi upravnog odbora kao i činovnici moraju biti zavičajnici Hrvatske i Slavonije, te da sami uređuju svoje poslovanje i biraju svog predsjednika.

Pregovori su imali buran tijek. Aurel Fodroczy je brzojavio u Budimpeštu u ime vlade tekst onoga što hrvatska delegacija traži. Stavljali su se umetci u gotovo svaku točku Zakona i Pravilnika. Tražilo se da u upravi Centrale bude sedam članova, čemu se je Teleszky protivio tvrdeći da je rad osiguran sa šest članova od kojih on postavlja tri, a jednog ban Hrvatske i Slavonije. Osobito je bilo sporno pitanje likvidiranja novčanih

⁴⁰ HDA, Šurmin, 6, II-1-2. Teleszky je i u pismu 21. XII. 1915. naveo da je prihvatio kompletan prijedlog hrvatske Zemaljske vlade.

zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji. Delegati su tražili mišljenje najvećih štedionica u Hrvatskoj, te je konačno objavljeno 19. XII. 1915. da će se likvidiranje i sanacija banaka vršiti na zahtjev Odjeljenja u Zagrebu uz suglasnost Centrale.

Teleszky se još i 21. prosinca pozivao na svoje pismo od 15. prosinca da pristaje da se od kontrole Centrale izuzmu Hrvatska poljoprivredna banka i oba hrvatsko-slavonska gospodarska društva, ali nije bio nikako voljan popustiti u imenovanju članova Odjeljenja u Zagrebu, smatrajući i da je posve normalno da se likvidiranje štedionica obavlja suradnjom zagrebačkog odjeljenja i budimpeštanske centrale. Teleszky uvjetuje sastav uprave po prijedlogu hrvatske delegacije samo onda ako se delegati slože s ostalim točkama nacrtu onako kako ga je on formulirao, te piše Fodroczyju da je ponudio sve što je moguće i da nije moguće više proširivati zahtjeve s hrvatske strane.

6.

Pregovaranje u zimi 1915. Teleszkyjeva tvrdoća zblížila je članove hrvatske delegacije i predstavnike novčanih zavoda u Hrvatskoj. Šurmin i Lorković redovito o svakoj fazi pregovora obavještavaju Milivoja Crnatka iz Prve hrvatske štedionice i dr. Stanka Šverljugu iz Hrvatske eskomptne banke.

Svoje konačne stavove ugovorili su predstavnici novčanih zavoda i dio delegacije 26. prosinca 1915. u palači Prve hrvatske štedionice u Zagrebu u Ilici 5. Na tu su konferenciju bili pozvani Crnadak, Šverljuga, tajnik zagrebačke Trgovačke komore Paskijević Čikara, ravnatelj Hrvatske poljodjelske banke Josip Cvetko te delegati Antun Mihalović, Ivan Lorković i Đuro Šurmin. Govorilo se o svim mogućnostima, i najradikalniji je bio Cvetko koji smatra da je najbolje inzistirati - ako ministar ostane kod svojih stavova - da se u Zakonu navede da se on ne odnosi na Hrvatsku. Međutim drugi su smatrali da se otišlo predaleko i da se odredbe za Hrvatsku moraju ugraditi u zajednički Zakon. Većina prisutnih se složila da je poslije toliko mučnih pregovora loše sada odustati, pogotovo stoga što će se u Hrvatskoj i Slavoniji - kako je naveo Lorković - uvijek naći štedionica i banaka koje će same pristupiti ugarskoj Centrali, čime bi mjesto jednog zla nastala dva, a mi bismo ostali i bez onog utjecaja na Centralu koji danas možemo osigurati. Većina prisutnih se nakon toga složila da se treba aktivno uključivati u raspravu, a Cvetko je inzistirao da se za hrvatsko Odjeljenje izbere garancije koje će mu osigurati potpunu slobodu rada. Šurmin je izjavio da smatra kako je najvažnije pitanje vezano uz likvidaciju hrvatskih novčarskih zavoda i da to nikako ne bismo smjeli prepustiti Centrali. S time se složio i Crnadak, ali on kaže da likvidacije provode ljudi, pa da je stoga po njemu najvažniji sastav namještenika i uopće funkcionara i u Odjeljenju i u Centrali. Zaključeno je da se mora inzistirati na tome da činovnike u Odjeljenju imenuje upravni odbor u sporazumu s upraviteljem. Drugi je zaključak da se "likvidacija i sanacija novčanih zavoda u Hrvatskoj može zaključiti samo na prijedlog hrvatskog odbora", te da se to mora ugraditi u § 53. Zakona. Što se tiče broja biranih članova nije stav bio posve jedinstven. Sloboda da prihvate 6 ili 7 biranih članova ostavljena je pregovaračima, a za "handlanje" s ministrom prepušten je i § 6 gdje se govorilo o savezima gospodarskih udruga. Ova je konferencija trajala sve do 18 sati poslije podne i svakako je vrlo važna za dalje pregovore.

Međutim 29. prosinca hrvatska je vlada dobila novi Teleszkyjev nacrt koji je nastao nakon njegovih dogovora s mađarskom opozicijom. Ta je osnova dorađivana na sjednicama Financijskog odbora zajedničkog sabora prije Božića i smatralo se da je to tekst s kojim treba izaći na parlamentarnu raspravu, te su mađarski listovi o tome mnogo pisali.

Izmijenjeni nacrt ponukao je članove Hrvatske delegacije da se u prostorijama Hrvatskog sabora sastanu 30. prosinca 1915. Krišković, Mihalović, Lorković i Šurmin. Uvidom u novi nacrt utvrdili su da je došlo do bitnih promjena. Takozvani "hrvatski paragraf 3" dobio je jasniju stilizaciju, a Statut (Pravilnik) trebao je biti dorađen istodobno sa Zakonom. Međutim izdvajanje Statuta od Zakona dovelo je do novih tražnji, jer je trebalo inzistirati da se odredbe o hrvatskoj instituciji ugrade i u Zakon i u Statut.

Hrvatski delegati krenuli su u Budimpeštu na Novu godinu 1916. s namjerom da ponovno razgovaraju s ministrom financija, jer da se apsolutno ne može odustati od zahtjeva likvidacije i sanacije te samostalnog imenovanja činovnika. To je vrlo jasno iskazano u ovom njihovom tekstu priređenom za ministra: "Der Finanzminister ist verpflichtet dafür zu sorgen, dass die Pflegung und Förderung für Interessen der kroat.slav. Geldinstitute entsprechend gesichert wurde. Den Bestimmungen des dem Gesetze beigefügten Statuten entwurfes gemass in Zagreb eine mit entsprechenden Wirkungskreis und Organisation ausgestattete Vertretung erichtet werde, welche dort in den Handelsregister einzutragen ist. Diese Vertretung besteht aus einem Verwaltungsausschusse, der teils aus ernannten teils aus gewählten Mitgliedern zusammengestellt ist und versiecht alle diejenige Angelegenheiten welche die Geldinstitute in Königreiche Kroatien Slavonien betreffen, insbesondere die Verfügung über Revision, Liquidierungen und Sanierungen."⁴¹

Hrvatski delegati su ove zahtjeve iznijeli na raspravi 3. siječnja u Budimpešti. Oni inzistiraju da se i u Zagrebu osnuje zastupstvo za banke, koje se mora upisati u trgovački registar i koje pored konzultativne svrhe za Centralu mora imati i vlastiti djelokrug rada koji se tiče novčanih zavoda u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Raspravljalo se i o likvidaciji zavoda, te o odredbi u Zakonu da se prije početka 1919. ne smije na području zemalja svete krune Ugarske osnovati niti jedan novi novčani zavod ako nema dionički kapital od 20,000.000 kruna. Sporna je bila i odredba da oni novčani zavodi koji su osnovani poslije 1. prosinca 1915. moraju tijekom 60 dana nakon što zakon stupi na snagu najaviti svoje razvrtnuće, a ako to ne učine, tada će povjerenik za tvrtke kod trgovačkog suda odrediti likvidaciju i poslati likvidatore. Raspravljalo se i o tekstu kojim se predviđa da gospodarska društva i Poljodjelska banka u Zagrebu, kao središta gospodarsko-vjeresijskih udruga mogu osnivati udruge mimo Zakona, ako je to pravo potvrdio ministar financija. Rasprava je i opet bila vrlo burna, jer joj je bio prisutan i grof Julije Andrassy u ime mađarske opozicije, a u raspravu se uključio i bivši hrvatski ban Dragutin Khuen Héderváry koji je zastupao Stranku nacionalnog rada. Zaključeno je da se Centrala kao prijelazna i pokusna ustanova osniva samo na pet godina, a oni novčani zavodi koji od Centrale ne traže kredit ne će ni potpadati pod reviziju.⁴²

⁴¹ Šurmin je u svojem rukopisu objavio cijeli tekst. Objavljuje ga i Hrvatska riječ, 1, 1. I. 1916.

⁴² Hrvatska riječ, 3, 4. I. 1916. - Preneseno iz Pester Lloyd, od 3. I. 1916.

Krišković, Šurmin, Mihalović i Lorković sastali su se 4. siječnja sa savjetnikom ministra Teleszkyja Valkom i državnim tajnikom pravosuđa Vadaszom, a kasnije im se pridružio i ministar Teleszky. Razgovori su se vodili oko 10,000.000 kruna koje je trebalo rezervirati za osnivanje hrvatskog zavoda. Trebalo je raščistiti i ostala sporna pitanja. Mihalović je prigovarao nedorečenosti tekstova te traži da se točno razgraniči nadležnost Centrale i hrvatskog zavoda. Na to je Teleszky dosta grubo rekao da hrvatska delegacija dolazi svaki dan s drugim zahtjevima i da je veoma teško s nama raspravljati, i ako se tako nastavi, da mu je nemoguće da se dalje uključuje u dogovore. Navodi da je davao komisije, pa zastupstvo, a sada se govori o Odboru, te da je davao sva ona prava ovoj instituciji koju ima i Centrala. Nije voljan da do sitnica riješi pitanje svake nadležnosti. Smatra da će se sva pitanja moći definirati u Poslovniku, a ako hrvatska delegacija to ne prihvati, onda on mora prekinuti raspravljanje budući da vidi da se rasprave ne mogu na ovaj način kraju dovesti.

Da se izađe iz ove neugodne situacije, Šurmin je postavio ministru pitanje kako misli disponirati s 10,000.000 kruna prema paragrafu 8. i kako se odnosi prema imenovanju činovnika. Ministar je odgovorio da je za novac najbolje da netko u otvorenoj saborskoj sjednici zajedničkog sabora iznese obrazložen prijedlog, a on će to podržati. U pitanju činovnika ministar se držao svog ranijeg stava da činovnike treba imenovati Centrala na prijedlog Zastupstva, ali je konačno ipak pristao na Šurminov prijedlog da činovnike imenuje Zastupstvo uz odobrenje Centrale. Dogovoreno je i pitanje likvidacije tako da ako Centrala bude zadužena da obavi likvidaciju nekog zavoda na području Hrvatske, te će to obaviti Zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Kod saniranja ili spajanja jednog zavoda s drugim je odlučeno da će Središte sudjelovati u tom postupku samo na prijedlog Zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju. U ovoj raspravi članak 53. ispaio je vrlo detaljiziran i opširan i može se reći da je ministar Teleszky dosta popuštao. Najteže je bilo privoljeti ministra da odustane od imenovanja činovnika i poslije silnog natezanja, a uz izjavu ministra da je ionako sve drugo osim imenovanja činovnika prepušteno Odboru i upravitelju, te da se "uopće ne će moći naći u ravnateljstvu nitko, tko bi prijedloge hrvatskog Zastupstva u ravnateljstvu Centrale mogao uzimati za podlogu sukoba" hrvatski su se delegati složili s prijedlogom teksta. Ipak su izvijestili ministra da moraju o svemu izvijestiti svoj Klub i da tek nakon njihovog pristanka netom stvoreni zaključci mogu biti važeći. Telesky je na to izjavio "Gott sei Dank! Das ist jetzt auch fertig."

Konferencija kluba delegata sastala se 5. siječnja u Budimpešti. Klub je pristao na utanačenje o likvidaciji, reviziju o statistici, o stilizaciji djelokruga Odbora i Zastupstva uopće, ali su Većeslav Wilder i Rošić inzistirali na tome da Centrala i njezino ravnateljstvo ne može utjecati na izbor i imenovanje namještenika u Zastupstvu.

Taj su zaključak Kluba Mihalović i Šurmin telefonski javili Teleszkyju iz kavane Continental u 20 sati uvečer, izjavivši da je Klub dezavuirao pregovaratelje i da rasprava već poprima politički značaj i s jedne i s druge strane, te da Klub ponovno šalje delegaciju k Tiszi. Zanimljivo je da je Teleszky odmah shvatio položaj i ponudio novu formulu kojom se neznatno mijenjala dotadašnja stilizacija u korist Hrvata. No Mihalović i Šurmin su se izjavili neovlaštenima da prihvate tu stilizaciju, pogotovo što ona ne odgovara zahtjevu Kluba. Na to je ministar izjavio: "Bis Montag 10. haben wir Zeit. Die Herren werden Montag hier erscheinen, dann werden wir und gewiss einigen können. Zum Tisza ist es nicht *notwendig* zu gehen." (podcrtala MKD)

Pritisak na ugarsku stranu izvršen je i preko govora zastupnika baruna Vladimira Rajačića⁴³ u zajedničkom Saboru 5. siječnja 1916. Rajačić je rekao: "Iz govora pošt. gospodina ministra predsjednika u proljetnom zasjedanju Sabora, a iz prekjuečerašnjeg govora gosp. ministra financija, razabrali smo, koji su razlozi i koje su osobite sadašnje prilike ponukale vladu, da iznese ovu zakonsku osnovu o središtu novčanih zavoda. Poštovani gospodin ministar financija istakao je, da je vlada imala pred očima asaniranje nekih manjkavih i nezdravih pojava gospodarskog života i kreditnog poslovanja u Ugarskoj, koji su se već prije rata opažali i druge takove poteškoće, kojima po mišljenju vlade treba posvetiti osobitu pažnju i za koje treba spremiti podesna sredstva, kako bi se za doba uklonile."⁴⁴ Rajačić upozorava da je potrebno pomoći novčanim zavodima koji su zbog ratnih prilika zapali u krizu u Mađarskoj, ali da vlada mora voditi brigu i za Hrvatsku i Slavoniju u kojoj je nešto drugačija situacija. On kaže: "Kod takova stanja stvari pozvani smo mi zastupnici kraljevina Hrvatske i Slavonije, da posmatramo ovu zakonsku osnovu s dvojakoga gledišta: da ju prosudimo s gledišta interesa državne zajednice, kao i sa gledišta posebnih gospodarskih prilika i potreba kraljevina Hrvatske i Slavonije." On upozorava na posebne gospodarske novčane prilike u Hrvatskoj i Slavoniji, koje su se osebujno razvijale i koje tako treba tretirati, pa da stoga u Zakonu o centrali novčanih institucija i trebaju posebne odredbe za Hrvatsku. Iako je ovaj govor u saboru naišao na odobravanje, stvaranje konačnog teksta za potvrdu u Parlamentu i dalje je bilo sporno.

Delegati Lorković, Šurmin, Mihalović i Krišković trebali su prema zaključku Kluba od 5. siječnja ponovno razgovarati s predsjednikom Tiszom i zamoliti njegovo posredovanje kako bi se konačno došlo do sporazuma. Ovi pregovarači su ujedno bili ovlašteni da zaprijete ako ministar Teleszky ne bi popustio, da će Klub to pitanje smatrati političkim pitanjem, odnosno napadom na budućnost gospodarstva u Hrvatskoj, te da će se tako i postaviti. Delegati su smatrali da ako ministar ili Centrala budu imenovali činovnike, onda neće biti povjerenja u zagrebačko Zastupstvo od strane hrvatskih novčanih zavoda, pa ne će biti ni volje za pristup, a kako je po prijedlogu od 30. prosinca 1915. članstvo dobrovoljno, onda za Hrvatsku ministrov postupak znači – kako je napisao Šurmin – "pljuska u vodu". Ističe se da izbor činovnika za zastupstvo bezuvjetno mora ostati u hrvatskim rukama.

U stvari smatralo se da revizija novčanih zavoda u Hrvatskoj mora biti u rukama hrvatskog Zastupstva, jer da će samo tako gospodarstvo Hrvatske moći uspješno poslovati. Prema tome na jedan način tražio se blaži odnos prema poslovanju novčarskih zavoda u Hrvatskoj s obzirom na lošije gospodarsko stanje u Hrvatskoj u odnosu na Mađarsku.

Do pregovora u ponedjeljak nije došlo, jer Lorković, Šurmin, Krišković i Mihalović nisu odustali od zaključka delegacije da činovnike u zagrebačkom Zastupstvu imenuje upravni odbor Zastupstva. To je javljeno telefonski Valku u ministarstvo. Natezanje oko formulacije trajalo je još dva dana, jer Valkova stilizacija "Die Beamten der kroat. slav. Vertretung ernannt die Vertretung mit Zustimmung des Ausschusses mit Bestätigung der Direktion" nije zadovoljila hrvatske pregovarače, koji su se bojali da u slučaju popuštavanja i kod Zastupstva ne dođe do onog što se u Hrvatskoj i Slavoniji stalno pojavljivalo u

⁴³ Vladimir Rajačić, veliki župan Srijemske županije, veleposjednik u Srijemskim Karlovcima.

⁴⁴ Hrvatska riječ 5, 7. I. 1916 - Novčana centrala i Hrvati.

zajedničkim uredima kao kamen smutnje za trajan i sporazuman rad Hrvata i Mađara. Tekst nije bilo lako izraditi, te su se svi pregovarači iskušali u stilizaciji koja ipak nije nikoga zadovoljila.

Uvjereni da će se ministar držati svoje izjave od 2. i 5. siječnja da će Zastupstvo odlučivati i o imenovanjima, pregovarači su inzistirali na potpunoj samostalnosti Zastupstva o tom pitanju. Međutim sada mađarska strana upozorava da to nije moguće, jer Zastupstvo u Zagrebu pravno ne može biti protokolirano kao tvrtka, pa stoga i ne može imenovati činovništvo bez potvrde Centrale.

Konačno je stvoren neki hibridni tekst Osnove Zakona koja je prihvaćena na zajedničkoj sjednici Ugarsko-hrvatskog sabora 10. siječnja 1916. u općoj raspravi. Kod glasovanja su od hrvatskih delegata sudjelovali Ljubo Babić Gjalski, dr. Ivo Elegović, Juraj Ettinger, dr. Ivan Lorković, dr. Gavro Manojlović, dr. Bogdan Medaković, dr. Vaso Muačević, dr. Ivan Paleček, dr. Dušan Peleš, dr. Ante Pinterović, dr. Svetozar Popović, Aurel Auer i dr. Rošić.⁴⁵

No specijalna rasprava nije bila tako laka iako se nije očekivala. "Hrvati zadovoljni sa rezultatima, glasovati će za zakonsku osnovu i za statute Centrale, koji postaju sastavni dio zakona. Oni se bez odobrenja zajedničkog sabora ne mogu mijenjati."⁴⁶ Od 17. do 19. siječnja 1916. intenzivno se raspravlja o pojedinim točkama Zakona i Pravilnika. Prvog dana specijalne rasprave 17. siječnja došlo se samo do članka 3, drugog do točke 9. i tako dalje do 19. siječnja kada je osnova prihvaćena. Govornika je bilo i s hrvatske strane i od strane mađarske opozicije (Beck, Simony-Semadan, grof Teodor Batthyani i dr.). Glavnu riječ u zaštiti hrvatskih interesa vodio je Vladimir Rajačić. On traži 18. siječnja da se do početka 1919. dopusti u Hrvatskoj bez ministarskog dopuštenja osnivanje bankovnih dioničkih društava s kapitalom od najmanje deset milijuna kruna, dok u Ugarskoj takva društva moraju imati uplaćeni kapital od dvadeset milijuna, obrazlažući to manjom gospodarskom snagom Hrvatske.⁴⁷

Svakako je zanimljivo izlaganje zastupnika dr. Geze Polonyja 18. siječnja. On se svom silom okomio na one članke Statuta o centrali novčanih zavoda kojima se ima u Zagrebu osnovati posebno zastupstvo (podružnica, savez) u kojoj bi poslovni jezik bio hrvatski. Polonyi ističe da se time stvara pogibeljan presedan, a na štetu mađarskog državnopravnog odnosa prema Hrvatskoj. Polonyi ističe - i to s pravom - da se time "ustanovljuje u neku ruku financijalna autonomija Hrvatske. Pravosudje je doduše u Hrvatskoj autonomno, ali su trgovački poslovi zajednički. Posebnim zastupstvom u Zagrebu - smatra on - ovo je pravo narušeno. Ovo posebno zastupstvo može s Centralom novčanih zavoda poslovati na hrvatskom jeziku, što se *nikako ne smije dopustiti*" (podvukla MKD). Polonyi traži da se inkompatibilitet protegne i na hrvatske zastupnike i pita Teleszkyja kako misli provesti ovaj zakon. I ugarski zastupnik Edmund Barta iz Neodvisne stranke drži da se nije stvorilo posebno Zastupstvo za Ugarsku, a za Hrvatsku jest, pa da je to na jedan način manifestacija Hrvatske za samostalnošću. "Nismo mi - veli spomenuti govornik - koji nemamo povjerenja prema Hrvatima, već su to Hrvati,

⁴⁵ Isto, 9, 12. I. 1916. - Prihvaćena osnova o novčanoj centrali.

⁴⁶ Isto, 13, 17. I. 1916 - Specijalna debata o novčanoj centrali.

⁴⁷ Isto, 14, 18. I. 1916 - Specijalna debata o novčanoj centrali nastavljena.

koji pokazuju neprestano nepovjerenje prema nama, pričinjavući se, kao da se hoće osjegurati protiv naših nastojanja."⁴⁸

Ovi govori u zajedničkom Parlamentu ogorčili su Hrvate. Na sjednici 19. siječnja Rajačić ponovno ponavlja svoj zahtjev da svota za osnivanje novih dioničkih banaka i štedionica u Hrvatskoj iznosi polovicu one koja vrijedi za Mađarsku. To je napokon uz podršku dr. Ivana Ribara,⁴⁹ dr. Maximilijana Krausa, grofa Marka Pejačevića i drugih zastupnika iz Hrvatske i prihvaćeno.⁵⁰

U Hrvatskom saboru dr. Ivan Lorković je izložio u sažetu obliku tijek procesa nastajanja Zakona o Centrali novčanih zavoda i što on donosi Hrvatskoj. Čekala se sada kraljeva potvrda koju je Zakon potvrdio 4. ožujka 1916. te je on proglašen u Saboru 8. ožujka 1916. godine. S tom potvrdom završena je povijest jedne duge i teške borbe, koja je - kako piše Šurmin u svom izvještaju 22. kolovoza 1916 - ipak bila završena s uspjehom. Šurmin spominje da se još dva puta sastao s Teleszkyjem i kada je 24. travnja 1916. osnovan Savez hrvatskih novčanih zavoda u Zagrebu, Teleszky je izjavio da mu to ne smeta, jer da on ne poznaje gospodarske prilike u Hrvatskoj, te da tamošnjim članovima Centrale prepušta da uredi sve kako najbolje znadu, a Šurmin je to javio ravnateljima dviju najvažnijih zagrebačkih banaka Crnatku i Švrljugi.

7.

Osnivanje Saveza hrvatskih novčanih zavoda u Zagrebu 1916. Već je Geza Polonyi postavio u zajedničkom saboru 18. siječnja 1916. pitanje ministru financija kako misli provesti odredbe o osnivanju hrvatskog zastupstva (podružnice, Saveza). I doista, iako je Zakon stupio na snagu 6. ožujka 1916., realizacija je naišla na niz zapreka, uglavnom vezanih uz diskusiju je li zagrebački zavod podružnica budimpeštanskog ili je društvo koje treba samostalno protokolirati.

Hrvatska strana je smatrala da je proglašenjem Zakona dobila pravo da osnuje svoj vlastiti zavod pod imenom "Savez novčanih zavoda Hrvatske i Slavonije", te su se na poziv nekoliko najvećih banaka s hrvatskog područja, koji je objavljen 12. travnja u nekoliko dnevnih hrvatskih listova, pa i u Pozoru, u gradskoj vijećnici u Ćirilometodskoj ulici sastali 25. travnja 1916. u 16 sati poslije podne predstavnici 129 banaka i štedionica iz područja Hrvatske i Slavonije, uključujući i Srijemsku županiju. Nakon Milivoja Crnatka prisutne je pozdravio zagrebački gradonačelnik arh. Janko Holjac⁵¹, koji je rekao da Trgovačko-obrtnička komora zastupa privredu, Savez hrvatskih obrtnika unapređuje interese obrtničkog staleža, a Udruženje zagrebačkih trgovaca interese trgovaca, pa da svakako i novčari imaju potrebu da osnuju svoju organizaciju. Glavni

⁴⁸ Isto, 15, 19. I. 1916.

⁴⁹ Dr. Ivan Ribar (Vukmanić, 1881. - Zagreb, 1968), odvjetnik u Đakovu od 1905, te je 1913. prvi put biran za narodnog zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije u Đakovu, postavši time i član zajedničkog sabora u Pešti. Bio je prvi predsjednik Narodne skupštine Kraljevine SHS 1920., ali je kasnije protivnik diktature, te se zalagao za narodni sporazum i 1942. prelazi na partizanski teritorij, zauzimajući i u socijalističkoj Jugoslaviji važne funkcije.

⁵⁰ Isto, 16, 20. I. 1916 - Hrvatski ispravak k osnovi o centralnih novčanih zavoda.

⁵¹ Ing. Janko Holjac (Zagreb, 1865. - Zagreb, 1939). Gradonačelnik Zagreba od 1910. do 1917. U to doba osnovana Gradska štedionica grada Zagreba.

izvjestilac je ipak bio dr. Juraj Vrbanić, ravnatelj Prve hrvatske štedionice. On je rekao da nema napretka bez vjeresije i da je Ihering napisao da bi "promet bez kredita bio ptica bez krila". Vrbanić je kritizirao stav sveučilišnog profesora dr. Ede Lovrića koji je rekao da je Središte u Budimpešti trgovačko udruženje, protokolirano u indeksu tvrtki, a hrvatski Savez društveno koji se osniva po Zakonu o društvima iz 1852, te da će biti kolizije u radu i sadržaju obih institucija. Vrbanić je negirao da je Savez novčanih institucija u protivnosti sa Središtem u Budimpešti, te to dokazuje osnivanjem dvaju istovrsnih saveza u Ugarskoj i što jednom stoji na čelu bivši ugarski ministar financija Lukacs. Oni novčani zavodi koji budu željeli kredit postat će članovi Središnjice u Budimpešti, dok zagrebački savez djeluje na principu solidarnosti. Vrbanić zaključuje svoj govor, nakon što su govorili dr. Dušan Peleš, Dušan Plavšić (Osijek, 1875. - Zagreb, 1965), ravnatelj Balkanske banke, Aleksandar Fröhlich (Karlovac, 1860. - Zagreb, 1943), ravnatelj Hrvatske banke d.d. i Josip Cvetko iz Hrvatske poljoprivredne banke, ovim riječima: "Jedno je pitanje preko kojega, držim, ne mogu mukom preći. Pita se naime, hoće se li uz zastupstvo (tako zove Savez. opaska MKD) oti potpunoj podređenosti centrale te biti kadri sačuvati svoju samostalnost? Na to mi je odgovoriti da će to bez dvojbe među ostalim, u mnogom ovisiti o samim novčanim zavodima kao i o tom, koga će birati iz svoje sredine u ravnateljstvo, u odbor Središta, u odbor Zastupstva; kako će novčani zavodi i njihovi izabranici znati i moći u jednu ruku zastupati interese novčanih zavoda, a u drugu ruku štititi u granicama zakona i temeljnih pravila posebni položaj bratskih zavoda. Ne budemo li u tom pogledu vršili svoje dužnosti, budemo li indiferentni, moglo bi se desiti, da će pristup središtu biti od loših posljedica."⁵²

Na žalost i Vrbanić je u svojem govoru priznao da su neke odredbe Pravilnika iz Budimpešte poprilično nejasne. Ipak uspjelo je izglasati Pravila zagrebačkog Saveza, koja su upućena Zemaljskoj vladi na potvrdu, a u međuvremenu se Savez počeo organizirati i članovi sastajati.⁵³

Međutim Pravila nisu odobrena tijekom Prvog svjetskog rata, jer je očito došlo do većih nesuglasica hrvatskih novčara s ministrom Teleszkyjem zbog njegove naredbe o provedbi zak. čl. 29. 1916 o porezu na ratne dobitke, što je imalo i težih političkih posljedica, jer su hrvatski novčari smatrali da u postojećem državnom sustavu nemaju mogućnosti napretka. Ipak Središte za novčane zavode ima svoje prostorije u Frankopanskoj 2 i prešutno djeluje, upravo kao i Burza za robu i vrednote u predzadnjoj i zadnjoj godini Prvog svjetskog rata.⁵⁴

Okupljanje predstavnika banaka i štedionica Hrvatske i Slavonije i prihvaćanje zajedničkih interesa za sve ove ustanove bilo je izuzetno važno, ne samo stoga jer je

⁵² Povijesni arhiv Zagreba, Savez novčanih i osiguravajućih zavoda, kut. 3, - zapisnik o sastanku upisnika hrv. novč. zavoda obdržanog dne 25. travnja 1916.

⁵³ Zak. čl. XIX: 1916 zajedničkog Ugarsko-hrvatskog državnog sabora o "Središtu za novčane zavode" objavljen je tek u br. 42 Sbornika zakona i naredaba od 2. VI. 1916. Objavljen je prvo tekst "Zakonskog člana" od 10 paragrafa (str. 107-109), zatim "Osnova temeljnih pravila Središta za novčane zavode" u 64 člana (str. 110-138), s prilogima br. 1 uz čl. 7 (str. 139-143) i prilogom br. 2 uz čl. 11 (str. 144-145).

⁵⁴ Dokaz toga je što se u taj prostor polovicom studenoga 1918. i uselio Financijski odbor Narodnog vijeća Države SHS pod vodstvom Brauma i Ivana Lorkovića, pa je tek nakon iseljenja njegova Savez ponovno mogao imati svoj prostor, te se 1919. morao smjestiti u Ulici baruna Jelačića (Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, 244, 13. XI. 1918.).

pokazalo moć hrvatskog bankarstva, već i radi povezivanja banaka i štedionica na čitavom hrvatskom prostoru, te je na jedan način uspostavljeno poslovanje novčanih institucija na bazi solidarnosti i povjerenja, koje se nastavilo i poslije Prvog svjetskog rata.

8.

Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevstva SHS. Odmah nakon stvaranja Kraljevstva SHS počelo se razmišljati o osnutku Saveza. Pravila iz 1916. koja je očito sastavljao Vrbanić i koja vrlo sličie osnovi iz 1915. godine (v. dok. 1) upućena su na potvrdu, a 25. travnja 1919. u prostorijama Trgovačko-obrtničke komore sastali su se i opet predstavnici novčanih zavoda Hrvatske da osnuju "Savez novčanih zavoda kraljevstva SHS". Na ovaj sastanak došli su predstavnici slovenskih banaka, ali ne i predstavnici iz Dalmacije, niti predstavnici Vojvodine, Srbije i Crne Gore. Ipak i tako krnja konferencija je potvrdila nešto izmijenjena pravila te ih uputila Zemaljskoj vladi Hrvatske i Slavonije na potvrdu, koja ih je i potvrdila.⁵⁵

Iako još neformalno bez potvrđenih pravila, Savez je počeo djelovati u Ulici baruna Jelačića 4 (sporedni ulaz Praštedionice), a kasnije se vraća u Frankopansku 2/I, gdje je djelovao od 1916. do 1918, da bi se 1926. preselio u Martićevu 2 u zgradu Zagrebačke burze za robu i vrednote. Savez nije imao teškoća s financiranjem. Dogovoreno je bez ikakvih teškoća da banke s kapitalom od milijun kruna plaćaju 300 kruna članarine, i da one s većim kapitalom plaćaju progresivno te da članarina može narasti do najviše 50.000 kruna. Za predsjednika je izabran dr. Juraj Vrbanić, sada samo pravni savjetnik Prve hrvatske štedionice, kao najveće novčane ustanove u Hrvatskoj, dok je potpredsjednik postao dr. Karel Triller iz Ljubljanske kreditne banke, u studenome 1918. član Narodnog sveta Slovenije i povjerenik za trgovinu i industriju. Od polovice 1919. Savezu je na čelu vrlo agilni i spretni Senjanin Ivan Krajač, javni bilježnik iz Jastrebarskog, koji se na žalost već 1922. povukao iz Saveza razočaran financijskom i uopće privrednom politikom nove države.⁵⁶ Savez posluje na principu solidarnosti i prvih deset godina međuratne Jugoslavije ima u tome odličnih uspjeha što se odrazilo na gospodarstvu Hrvatske. Međutim Savez pomaže i Beograd, pa su ujedinjene hrvatske novčane institucije preko Saveza odobrile Beogradu 1921. zajam od 500,000.000 dinara, što je Savezu osiguralo postojanje sve do Drugog svjetskog rata.

9.

Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Jugoslavije i likvidacija 1946. godine. Poslije smrti dr. Jurja Vrbanića 1929. predsjednik postaje dr. Branko Pliverić,⁵⁷

⁵⁵ Pravila je odobrio pod br. 45277 od 25. rujna 1919. M. Laginja.

⁵⁶ U ravnateljstvu 1919. našli su se Bogdan Barbot, Milivoj Crnadak, Josip Cvetko, Juraj Ettinger, Matija Herceg, Ilija Ivanišević, Ivan Knez, Antun Kralj, grof Stanislav Lubienski, Dragutin Marek, Branko Petrović, Nikola Popović, Dušan Plavšić, Tomo Stipanović, Oskar Somogy, dr. Stjepan Srkulj, dr. Stanko Šverljuga, Gjorgje Velisavljević, Franjo Pančić, a u nadzornom Makso Antić, Gustav Čížek, Juraj Tomičić, Gjuro Rašica. Dušan Plavšić (Osijek, 1875 - Zagreb, 1965) imao je veliku ulogu u sanaciji bankarstva na području Hrvatke upravo kao član Udruženja novčarskih i osiguravajućih zavoda Savske banovine.

⁵⁷ Dr. Branko Pliverić, bankarac. Bio je 1945. suđen za suradnju s okupatorom.

a potpredsjedništvo preuzimaju ravnatelj Srpske banke u Zagrebu Gjorgje Velisavljević⁵⁸ i kao drugi dr. Ivan Slokar iz Zadružne gospodarske banke d.d. u Ljubljani. Iako su u tom vremenu ponešto promijenjena Pravila, ipak beogradska se vlada nije usudila preseliti ovu važnu instituciju u Beograd, i tako središte ovog Saveza čitavo vrijeme trajanja Jugoslavije postaje i ostaje Zagreb, premda su dakako Dušan Plavšić, ravnatelj Balkanske banke i kasnije povjerenik za sanaciju banaka i Artur Gvozdanović, ravnatelj Hrvatske udružene banke, imali i u Savezu i preko Saveza preveliku ulogu u likvidaciji malog bankarstva Hrvatske u vremenu velike svjetske krize i poslije nje, odbijajući saniranje malih štedionica i banaka. Nepomognut od Narodne banke d.d. kao centralne emisijske banke koja je imala i karakter novčarskog središta Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Jugoslavije bio je u procesu sanacije jednako nesmiljen prema hrvatskim štedionicama kako bi to bilo Središte novčanih institucija u Budimpešti da se Austro-Ugarska Monarhija održala, iako djeluje na razini banovina od 1930. g.

Svakako je zanimljivo napomenuti da je 1. siječnja 1943. Savez trebao prestati djelovati s razloga što je vlada Nezavisne Države Hrvatske osnovala posebnu Komoru za novčarstvo i osiguranje. Ravnateljstvo Saveza u kojem je Srbina Gvozdanovića zamijenio dr. Aleksander Štulhofer s ravnateljem dr. Miljenkom Markovićem pokušalo je dokazati posebne zadaće Saveza, ali u tome nije uspjelo, pa je Savez i opet djelovao nekako ilegalno do svibnja 1945. kada se ponovno pokušava reaktivirati, te je sedam velikih novčanih zavoda Hrvatske uplatilo na njegov račun 2,660.000 kuna. Rješenjem ministra financija od 20. ožujka 1946. Savez je morao prestati radom, a prikupljena sredstva preuzima Ministarstvo financija.⁵⁹

10.

Zaključak. Vodeći jednogodišnju borbu za stvaranje posebnog zavoda za kontrolu rada banaka i štedionica u Hrvatskoj i Slavoniji Hrvati su izborili veliku pobjedu. Međutim usporedbom onoga što su Hrvati htjeli i što su dobili (usporedi prilog 1. gdje je Vrbanićev tekst i prilog 2. gdje je donesen sadržaj članka 53 Osnove temeljnih pravila), pristajući na sve moguće kompromise tijekom međuratnog razdoblja vidi se da Hrvati ipak nisu dobili ono što su željeli, jer su ipak sve njihove odluke prije izvršenja morale biti potvrđene od drugih.

Borba hrvatskih novčara za samostalnost njihovih novčanih zavoda i odvajanje od ugarskog novčarstva izvanredno je zanimljivo. Bez ove pobjede koju su izvojevali 1915. i 1916. u zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru nije moguće razumjeti snagu i otpornost banaka i štedionica u Hrvatskoj nasuprot beogradskim financijskim krugovima u međuratnom razdoblju, a osobito u prvom desetljeću nakon Prvog svjetskog rata kada je hrvatsko bankarstvo i glavni pokretač industrijskog i trgovačkog razvitka u Hrvatskoj. Stvaranjem Saveza hrvatske su banke postale jače i otpornije prema svim potresima financijskog tržišta koje je u međuratnom razdoblju često i izvanredno nestabilno, ali postepeno ova snaga slabi zbog administrativnih reorganizacija koje su zahvaćale Hrvatsku, ukidanjem pokrajine i stvaranjem oblasti, pa ukidanjem oblasti i stvaranjem Savske banovine i Banovine Hrvatske.

⁵⁸ Dr. Đorđe Velisavljević, veleposjednik (Veliki Bečkerek, 1864). Bio je glavni direktor Srpske banke u Zagrebu nakon Matijevića.

⁵⁹ Povijesni arhiv Zagreba, kut. 3. Ovdje ima mnogo materijala za ovu temu koji povijesno nije iskorišten.

Prilog 1.

Osnova za "Glavno zastupstvo središta (centrale) novčanih zavoda za Hrvatsku i Slavoniju"¹

1. Djelokrug. Sjedište

Za djelovanje i obavu posala centrale novčanih zavoda obzirom na novčane zavode, koji imaju svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji, a koji su ujedno članovi centrala ustraja se posebno glavno zastupstvo, koje ima svoje sjedište u slob. i kr. glavnom gradu Zagrebu.

Novčani zavodi u Hrvatskoj i Slavoniji mogu postati članovi centrale samo preko glavnog zastupstva u Zagrebu. Poslovni jezik ovog glavnog zastupstva jest hrvatski.

Glavno zastupstvo centrale novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji:

a. Raspolože samostalno sa onim djelom dotacije, koju je država odredila bilo u kojoj formi, kao doprinos za centralu novčanih zavoda, a koji dio je određen za novčane zavode u Hrvatskoj i Slavoniji;

b. Obavlja na području Hrvatske i Slavonije sve one poslove, koji su u smislu postojećega statuta namijenjeni centrali novčanih zavoda;

c. Vršiti trajni nadzor i kontrolu nad onim novčanim zavodima u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su preko glavnog zastupstva članovi centrale, te koji u smislu statuta centrale potpadaju pod kontrolu; vodi brigu za njih i obavlja obzirom na nje poslove u onom opsegu, kako je to predviđeno uopće za centralu. Novčani zavodi u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su članovi centrale, šalju svoje zaključne račune, bilance i ostale podatke ne centrali, nego glavnom zastupstvu za Hrvatsku i Slavoniju, dok ovo šalje prepis rečenih računa, bilanca i ostalih podataka centrali. Za vršenje kontrole novčanih zavoda, koji spadaju pod djelokrug glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju namješta zastupstvo posebne revizore;

d. U koliko novčani zavodi, koji imaju svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji, trebaju mjenbene vjersije, predujmove i zajmove, koji se podjeljuju u smislu statuta centrale, novčanim zavodima, koji su njeni članovi, to ih odmjeruju i mogu ih rečeni novčani zavodi dobiti jedino putem glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju. Ovo odlučuje napose, imaju li se uručene mjenice eskontirati ili ne. U granicama pripadajuće dotacije eskontirati će glavno zastupstvo spomenutim novčanim zavodima uručene mjenice, dok će eventualnu potrebu preko rečene dotacije pokriti reeskomptom kod centrale;

e. Ovlašteno je predlagati izvješća i stavljati prijedloge centrali obzirom na potrebe novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji. Novčani zavodi, koji imaju svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji postaju i prestaju biti članovima prema ustanovama statuta, koji vrijedi za centralu, ali na prethodni predlog glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju. Novčani zavodi, koji imaju svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji postaju i prestaju biti članovima prema ustanovama statuta, koji vrijedi za centralu, ali na prethodni predlog glavnoga zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju.

¹ (Hrvatski državni arhiv, Šurmin, kut. 6-II-1-8) Ovo je prijedlog Jurja Vrbanića koji pokazuje težnju za što većim bankarskim osamostaljivanjem Hrvatske i Slavonije. Postojali su i Fodroczyjev i Weismayerov nacrt koji su bili znatno umjereniji. (Šurmin, 6-II-1-6). Vrbanićev prijedlog pokazuje da je zamislio poslovanje Zastupstva kao velike bankarske kuće čija je bilanca sastavljena po istim pravilima kako su svoje bilance iskazivale i banke i štedionice u Hrvatskoj.

2. Bilanca. Čisti dobitak.

Glavno zastupstvo za Hrvatsku i Slavoniju sastavlja o svom poslovanju posebnu bilancu. U potonjoj ima biti naročito posebice iskazana dotacija države, posebno pričuvna i mirovinska zaklada. Od godišnjeg dobitka glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju imade se obratiti 10% na pričuvnu zakladu za gubitke (vidi niže), 10% na pričuvnu zakladu, 3% na mirovinsku zakladu činovnika i namještenika glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju. Od dobitka, koji će preostati nakon ovakovog dotiranja pričuvne zaklade za gubitke, pričuvne zaklade i mirovinske zaklade, ima se isplatiti dividenda u prvom redu u iznosu od 6% iz svote što su ju novčani zavodi za svoje poslovne dijelove uplatili, u drugom redu pak u iznosu od 4% iza poslovnih dijelova državnoga erara. Od preostale svote ima se 10% obratiti na tantijeme upravnog odbora i izvršujućeg odbora, a od ostatka imade polovica uložiti u pričuvnu zakladu, dočim se druga polovica ima obratiti na dopunjenje dividende poslovnih dijelova državnog erara do iznosa od 6%, a eventualni višak ide takodjer na dotiranje pričuvne zaklade. Na zahtjev bana može se svota tantijema upravnog i izvršujućeg odbora primjerno ograničiti, tantijema banovog izaslanika i ma kakove njegove pripadnosti uplaćuju se u kr(aljevsku) zem(aljsku) blagajnu.

Pričuvna zaklada za gubitke. Obzirom na ratne događaje i na gospodarske prilike, te u svrhu, da bude zastupstvo za Hrvatsku i Slavoniju u stanju, da u potenciranoj mjeri potpomaže novčane zavode u Hrvatskoj i Slavoniji, koji pripadaju glavnom zastupstvu, odnosno preko ovoga centrali, te koji budu toga potrebni obzirom na poteškoće, koje su usljed izvanrednog položaja nastale, stavlja se na raspolaganje glavnom zastupstvu za Hrvatsku i Slavoniju kao pričuvna zaklada za gubitke i svota od ...² Po izmaku prvih deset poslovnih godina pripojit će se pričuvna zaklada za gubitke, koja će biti prema gore rečenom dotirana, redovitoj pričuvnoj zakladi.

Po izmaku prvih deset godina moći će se eventualni gubici, koji bi nastali, da se omogući, da se oni novčani zavodi, koima to bude potrebno, postave na zdrav temelj, odnosno da se sa drugim novčanim zavodima sjedine ili da likvidiraju - zaračunati na teret tekućeg poslovanja.

3. Upravni odbor. Pročelnik. Zamjenik pročelnika. Izaslanik bana

Upravni odbor. Upravu glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju vodi upravni odbor, koji se sastoji od pročelnika, izaslanika banovog, upravljajućeg ravnatelja i još 8 članova. Pročelnika imenuje ban. Svaki se zaključak ima smatrati odobrenim, komu nije pročelnik izričito uskratio svoje odobrenje još prije svršetka one sjednice, u kojoj je odnosni zaključak donesen.

Ako je pročelnik zaprječen, zamjenjuje ga zamjenik pročelnika, koga bira upravni odbor iz svoje sredine. Ako je i zamjenik pročelnika zaprječen, predsjeda najstariji član upravnog odbora.

Osam članova upravnog odbora biraju novčani zavodi, koji imadu svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji, a ujedno su članovi centrale. Od navedenih 8 članova biraju novčani zavodi dvojicu iz broja novčanih zavoda, koje kandidira ban. Tri člana biraju novčani zavodi kod kojih vlastita novčana sredstva iznose barem 5,000.000, dok tri člana biraju ostali novčani zavodi.

Izaslaniku bana pripada pravo prosvjeda protiv svakog zaključka i svakog čina; prosvjed ima do odredbe bana odgodnu moć, no ako odluka ne uslijedi u roku od mjesec dana, može se zaključak provesti. Pročelnik i ostali članovi upravnog odbora dobivaju u određenoj svoti ustanovljenu pristojbu i tantijeme.

Mandat svikolikih članova upravnog odbora traje tri godine. Upravni odbor drži sjednice svaki mjesec barem jedanputa.

O sjednicama upravnog odbora vodi se zapisnik.

Egzekutivni odbor (Izvršujući odbor). Egzekutivnom su odboru članovi: pročelnik upravnog odbora, izaslanik bana, upravljajući ravnatelj i tri člana od kojih bira upravni odbor svake godine

² U pregovorima govorilo se o svoti od 10,000.000 kruna.

dvojicu dok jednoga imenuje ban. Članovi egzekutivnog odbora dobivaju za svoj rad u odredjenoj svoti ustanovljene pristojbe i tantijeme. Pročelniku i izaslaniku bana pristojbe obzirom na egzekutivni odbor ista prava, koja i obzirom na upravni odbor.

4. Izvješćivanje centrale

Zapisnike sjednice upravnog odbora i egzekutivnog odbora potpisuju svi prisutni članovi upravnog, odnosno egzekutivnog odbora. Prepisi zapisnika, godišnja izvješća, bilanca, zaključni računi, statistički podaci, koje traži centrala, šalju se ovoj.

5. Protokoliranje. Firma

Glavno zastupstvo centrale novčanih zavoda za Hrvatsku i Slavoniju imade se protokolirati kod kr. sudb(enog) stola u Zagrebu, pak se u trg(ovački) registar ima upisati i ovaj statut.

6. Upravljujući ravnatelj. Činovnici i namještenici. Stručnjaci

Upravljujućeg ravnatelja bira upravni odbor, te mu određuje beriva na temelju posebnoga s njim sklopljenoga ugovora.

Upravni odbor namještuje činovnike i namještenike, te im određuje beriva. Kao izvjestitelji i perovodje u sjednicama upravnog i egzekutivnog odbora mogu fungirati činovnici glavnog zastupstva.

Upravni odbor ima pravo za pretresivanje pojedinih nastalih pitanja i posala, kao i za njihovu provedbu imenovati stručna povjerenstva, odnosno povjeriti pojedini posao pojedinom stručnjaku.

7. Sastanak novčanih zavoda.

Mjeseca ... svake godine, sastaju se izaslanici novčanih zavoda, koji imadu svoj glavni nastan u Hrvatskoj i Slavoniji, a preko glavnoga zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju članovi su centrale.

Na tom sastanku:

- a. biraju se članovi u upravni odbor glavnog zastupstva za Hrvatsku i Slavoniju;
- b. saopćuje se znanja radi godišnje izvješće i bilanca zastupstva koja se predlaže centrali;
- c. Zaključuju se eventualno peticije upravljene na centralu. Ovim sastancima predsjedja pročelnik upravnog odbora, odnosno njegov zamjenik. Svaki poslovni dio daje jedan glas. Može se glasovati i po punomoćniku. Državni erar ima analogna prava, koja mu pripadaju i kod glavnih skupština centrale.

Upravni odbor bira u ravnateljstvo centrale jednog člana komu traje mandat dok i ostalim članovima ravnateljstva.

8. Ovlast bana

Prava i ovlasti, koje su podjeljene s obzirom na centralu ministru financija, pripadaju pogledom na glavno zastupstvo za Hrvatsku i Slavoniju banu.

Prilog 2.

Član 53. Osnove temeljnih pravila Središta za novčane zavode¹

Zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, kojemu je sjedište Zagreb, obavlja dijelom u vlastitom djelokrugu, dijelom kao savjetujući organ središnjih organa Središta za novčane zavode, poslove onih članova Središta za novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije. Ti članovi opće sa središnjim organima, a središnji organi s tim članovima putem zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju.

Kod zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju posluje uz zvanične činovnike odbor sa niže opisanim djelokrugom a članovi su toga odbora: oni članovi ravnateljstva, koji stanuju na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, a članovi su ravnateljstva ili činovnici kojeg novčanog zavoda, kojemu se sjedište nalazi na području tih kraljevina; član ili njegov zamjenik, što ga je u ravnateljstvu izaslao hrvatski ban; 3 člana, što ih je ministar financija izaslao u odbor, i 6 članova, što su ih izabrali članovi Središta za novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije.

U svrhu, da se obavi izbor, sazvat će hrvatsko-slavonsko zastupstvo svake godine u Zagreb novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije i to na jedan od 5 dana pred redovitu godišnju glavnu skupštinu i barem 8 dana prije, dočim će ih za prvi izbor sazvati ravnateljstvo u roku od 30 dana i za osnovne glavne skupštine. Tom zgodom mogu se prisutni punomoćnici novčanih zavoda, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, jednoglasno ili većinom glasova stvorenim zaključkom odlučiti za ona lica, koja žele kandidirati za mjesta članova ravnateljstva, odbora, odnosno nadzornog vijeća, koja se imadu na glavnoj skupštini dotične godine popuniti. Pravo glasa ima onaj, tko može prisustvovati glavnoj skupštini dotične godine (osnovnoj glavnoj skupštini). U pogledu broja glasova, što ih može dati jedan član, i u pogledu postupka oko izbora valja primjereno primjenjivati ona naredjenja temeljnih pravila, koja u tom pogledu vrijede za glavnu skupštinu, a u pogledu trajanja mandata izabranih odbornika ona naredjenja temeljnih pravila, koja vrijede u pogledu trajanja mandata članova ravnateljstva.

Predsjednika bira ovaj odbor samostalno, a poslovni red svoj ustanovljuje samo uz odobrenje ravnateljstva i ministra financija.

Protiv zaključaka i čina odbora pripada od izaslanika ministra financija (pravo veta) onome, kojega je ministar financija na to ovlastio, odnosno njegovu zamjeniku isto takvo pravo prosvjeda, kakvo pripada u smislu §-1 40. izaslaniku ministra financija protiv zaključaka i čina inih organa Središta za novčane zavode.

Pred ovaj odbor imade zastupstvo da iznese sve poslove u pogledu novčanih zavoda sa sjedištem na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, koji su takve naravi, da njihovo rješavanje spada inače u djelokrug ravnateljstva; u tim poslovima postupa zastupstvo u smislu zaključka odbora, dok ostale poslove, koji su k njemu upućeni, obavlja a da ih ne iznosi pred odbor. No zastupstvo vlasno je i takve poslove iznijeti pred odbor, a ravnateljstvu pripada pravo, da i konačno rješavanje jednog dijela takvih poslova povjeri odboru.

Uz to nadzire odbor cjelokupno poslovanje zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju.

Upravitelja zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju imenuje na prijedlog odbora ravnateljstvo, no imenovanje treba da odobri ministar financija.

¹ Sbornik zakona i naredaba kralj. Hrvatske i Slavonije za 1916. g., Zagreb 1917, 131-133.

Imenovanje namještenika zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju valja bezuvjetno iznijeti pred odbor, a imenovanje će na temelju zaključka odbora uslijediti od strane zastupstva uz odobrenje središnjih organa Središta za novčane zavode.

Zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju obavlja u svom djelokrugu, no uz kontrolu ravnateljstva i glavnoga ravnatelja:

1. podmirenje veresijskih potreba onih članova Središta za novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije, u smislu točke 1. §-a 5., a unutar ukupne dotacije, koju je ravnateljstvo ustanovilo za zastupstvo, no s tom stegom, da ona veresija, koja se može dati jednome članu, ne smije premašiti 30%-taka vlastite glavnice dotičnoga člana;

2. podjeljivanje veresije članovima sa sjedištem na području kraljevina Hrvatske i Slavonije u smislu stavka drugoga § 6.;

3. reviziju kod onih članova Središta za novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije;

4. sve poslove, što će ih ravnateljstvo od slučaja do slučaja ili stalno prenijeti na zastupstvo.

Ukupna dotacija, što će ju ravnateljstvo ustanoviti za zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju u svrhe napomenute u gornjoj točki 1., ne može biti manja od 5 milijuna kruna. U svrhu u gornjoj točki 2. napomenutog podjeljivanja veresije ipak imade ravnateljstvo od ukupne svote, koju može Središte za novčane zavode u smislu stavka drugoga §-1 obratiti u takve svrhe, zastupstvu za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju staviti na raspolaganje 8.127%-taka.²

Uz to je ravnateljstvo dužno uopće skrbiti za to, da se po potrebi od raspoloživih glavnica, a naročito od pričuvne zaklade za gubitke obrati 8.127%-taka u svrhe onih novčanih zavoda, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije.

Revizore, koji će na području kraljevina Hrvatske i Slavonije djelovati, određuje ravnateljstvo isključivo na prijedlog zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju.

Uspjeh revizije kod članova sa sjedištem na području kraljevina Hrvatske i Slavonije imade se pripočiti upravitelju zastupstva, koji će u sporazumku sa glavnim ravnateljem eventualne primjedbe pripočiti najprije ravnateljstvu revidiranoga zavoda, te će od ovoga zatražiti potrebna razjašnjenja. Ostanu li tako zametnute rasprave bez uspjeha, može glavni ravnatelj tek nakon saslušanja mnijenja odbora, koji posluje uz zastupstvo, predložiti svoje u §-7. pomenuto izvješće ravnateljstvu Središta za novčane zavode, pa tek nakon toga može biti mjesta daljem postupku po §-u 7. Ako se o izvješću, koje se ima predložiti ravnateljstvu Središta za novčane zavode, razilaze mnijenja glavnog ravnatelja i odbora, koji posluje uz zastupstvo, dužan je glavni ravnatelj ishoditi odluku ministra financija, pa će u smislu ove postupati.

Zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, kao savjetujući i izvršni organ središnjih organa Središta za novčane zavode obavlja sve druge poslove članova Središta za novčane zavode, kojima se sjedište nalazi na području kraljevina Hrvatske i Slavonije.

Nastane li u pogledu novčanih zavoda sa sjedištem na području kraljevina Hrvatske i Slavonije potreba, da se postave na zdrav temelj, eventualno, da se sjedine sa drugim novčanim zavodom ili da likvidiraju, sudjelovat će u tom smjeru Središte za novčane zavode samo na prijedlog zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju.

Ako Središte za novčane zavode djeluje u pogledu novčanih zavoda sa sjedištem na području kraljevina Hrvatske i Slavonije kao likvidator ili u sličnom svojstvu, ili ako u slučaju razvrgnuća takovih novčanih zavoda preuzme upravu razvrgnuća i poslove, što ih na nj prenosi posebni pravni propis, obaviti će te poslove - po uputama i pod kontrolom ravnateljstva i glavnog ravnatelja - zastupstvo za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju.

² Budući da se radilo o svoti od 120.000.000 kruna, na Hrvatsku i Slavoniju trebala je doći svota od 10.000.000 kruna, ako se odbiju postoci koji pripadaju Centrali.

U prvome redu je zadatak zastupstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, da po direktivama ravnatelja i glavnoga ravnatelja stalno pazi na poslovanje i poslovodstvo novčanih zavoda, koji imaju svoje sjedište u području kraljevina Hrvatske i Slavonije, pa da tako nabavljene podatke shodnim grupiranjem izradi, ako se pak uredi organizaciju za veresijske informacije, da obavlja sa veresijskim informacijama suvisle poslove u području kraljevina Hrvatske i Slavonije.

Zusammenfassung

DER BUND DER GELDINSTITUTIONEN KROATIENS IN ZAGREB (1916-1946)

Mira Kolar-Dimitrijević

Bis 1916 gab es in Kroatien und Slawonien keine Institution, die die Interessen der Sparkassen und Banken in Kroatien schützen konnte. Jede Bank schützte sich und ihre Interessen, und zwar völlig unabhängig von anderen. Genauso war es in Ungarn. Aber die Bedingungen im Krieg nahmen Einfluß auf die Geldinstitutionen, und der Ungarische Finanzminister Janos Teleszky ließ den Entwurf für die Gründung einer Finanzzentrale in Budapest ausarbeiten, wobei er keine wie immer geratete Autonomie für Kroatien und Slawonien in Betracht zog. Unter Surmins Führung fordert die kroatische Delegation im gemeinsamen kroatisch-ungarischen Parlament die Gründung einer selbständigen Zentrale oder wenigstens einer Zweigstelle, wobei die Delegation von den Vertretern der Bürgerschaft angeführt wurde, die nach der Wahlreform 1910 im kroatischen Landtag erstarkt war. Es entwickelte sich ein noch nie dagewesener Kampf, in dem allen Strukturen zu Bewußtsein kam, daß Kroatien nunmehr so stark war, daß seine pekuniären Interessen keineswegs ignoriert werden können. Es wurden ein Statut und Satzungen ausgearbeitet, in denen Kroatien und Slawonien durch eine Art untergeordnete Zentrale mit zahlreichen Befugnissen ihren Platz bekommen sollten. Der Bund der Geldinstitute Kroatiens und Slawoniens wurde 1915 gegründet, aber wegen der nicht bestätigten und abgeseigneten Regelungen wirkt er bis April 1919 illegal, und dann beginnt er unter der Bezeichnung Bund Geld- und Versicherungsinstitute des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen zu funktionieren, und er bleibt bis 1946 bestehen, wobei er auch nach 1943 wieder im Interesse der kroatischen Banken und Sparkassen illegal wirkt.

Das Bund versammelte die besten Köpfe im Bereich des Finanzwesens aus Kroatien, und er trug zur Schaffung eines starken Geldinstituts in Kroatien bei, das sich dem Druck der serbischen Finanzwelt erfolgreich bis zum Zusammenbruch der Ersten Kroatischen Sparkasse im Jahr 1931 widersetzte, und dabei gelang es ihm, leichtbeschädigt irgendwie bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs zu überleben.

J U B I L A R N I
H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

posvećen je

prof. dr. Jaroslavu ŠIDAKU,

*njegovu osnivaču i glavnom uredniku
(1948 – 1985)*

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

Petar STRČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Cijena ovog broja iznosi 200 kuna

Izdanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Mišljenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske br. 532-03-1/7-94-01 i 5320317-96-01
od 18. XI. 1994. i 1. III. 1996. časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, prosinac 1997.